
fények és árnyak **lukács györgy filozófiai művén**

VELJKO KORAČ

Lukács György halálával korunk egy olyan filozófust veszített, aki egy sorsdöntő és elég hosszú időszakon át (az októberi forradalomtól napjainkig) gondolkodásának és alkotásának egészével arra törekedett, hogy rámutasson és hogy bebizonyítsa, hogy Marx filozófiája korunk egyetlen igaz filozófiája. A történelem nem vonta kétségbe Lukács e törekvésének jelentőségét és értelmét. Ellenkezőleg, teljes egészében igazolta. És Lukács György *opusa* megmarad a következő nemzedékeknek mint egy hatalmas hagyaték, hogy beszéljen nemcsak Marx eszméjének elevenségéről, hanem azokról a következményekről is, amelyeket el kellett tűrnie azért, mert a szocialista forradalmak a fejletlenebb országokban győztek először, és nem azokban a fejlett országokban, amelyeket Marx ismert és tanulmányozott, és ezzel meghatározta minden gondolati törekvés jellegét, így a marxizmusét is.

Lukács *opusa* igen nagy. Kivételes helye van benne a *Történelem és osztálytudat*nak, amely nem önálló, egységes könyvként jött létre, hanem utólagosan lett könyvvé, a már közölt esszékből, és először 1923-ban jelent meg. A Lukács körüli harcok éppen ezzel a könyvvel kapcsolatosak, és ezen tükröződnek Lukács György eszméjének és alkotásának fényei és árnyai.

E mű azért nyert olyan kivételes jelentőséget, mert annak a történelmi korszaknak a kezdetén, amelyet az októberi forradalom jellege határoz meg, a marxi filozófia erőteljes fejlődésének és megvalósításának hitét ébresztette fel. De abban a korban, amikor a könyv megjelent, ez csak az előrejelzése volt annak, ami később következik be, különösen a második világháború előtti időben, amikor Sztalin mindenható csillaga háttérbe szorította Marx élő dialektikáját és (még jobban) közvetlenül a második világháború után, amikor Sztalin mindenhatósága alatt a marxizmus a nyugati országokba exportálandó dogmává szűkült ott, ahol valamikor létre is jött. Amikor ugyanis Sztalin élettelen dogmává változtatta a marxizmust, Lukács könyve, a *Történelem és osztálytudat* egy-

szere intellem lett minden marxista számára, hogy mindenekelőtt Marx eszméjét gondolják végig, és ebben keressék a világtörténelmi események alapvető magyarázatának a kiindulópontját.

Ekkor lángolt fel az összes dogmatikusok haragja Lukács ellen. Ő teljesen ártatlanul ott állt ütései alatt. Kulissza mögötti ármánykodások kezdődtek, amelyek Lukácsot arra kényszerítették, hogy megfontoltan visszavonuljon. Marx ismeretlen és meg nem jelent műveinek az alapos tanulmányozása és a fiatal Marx filozófiai műveinek a megismerése ennek a műnek új életet és jelentőséget adott, mert világosan kiderült, hogy Lukács olyan alaposan tudta olvasni Marx műveit és főleg a *Tőkét*, még az ifjúkori művek megjelenése előtt, hogy számára világos lett, hogy a marxi filozófiai hagyaték lényegét tudatosan hanyagolták el és szorították háttérbe. Ez vitte Lukácsot a közvetlen összecsapásba a dogmatizmussal. Ennek az összecsapásnak a paradoxona az volt, hogy itt bebizonyosodott, hogy Lukács korábbi kritikája, amely a német szociáldemokrata vulgarizációt és dogmatizmust sújtotta, közvetve a sztalini dogmatizmust is eltalálta.

Lukács egyéni helyzete valójában kezdettől fogva, vagyis attól kezdve, hogy Marx és a marxizmus mellett foglalt állást, világos volt. Ezt a helyzetét különben ő maga világította meg, amikor 1967-ben e könyvét ért mindenféle bonyodalmak után a *Történelem és osztálytudat* új kiadásához írott előszóban (amelyet végre engedélyezett), maga jellemezte gondolati fejlődésének főbb fázisait. Itt látható, hogy az ő politikai állásfoglalása már századunk első évtizedében kezdődött a polgári liberalizmus intellektuális légkörében. Ez az a légkör, amelyben szabadon lebeg „von Lukács”, mint valami eredendő bűnben a későbbi forradalmi gondolkodó Lukács előtt, aki két évtized múlva minden fenntartás nélkül az októberi forradalom mellett foglalt állást, mint olyan út mellett, amely az egyetlen biztos történelmi lehetőséget jelenti az emberi felszabadulás felé.

Saját bevallása szerint már gimnazista korában olvasta a *Tőkét*, és később a gimnázium után mint egyetemi haligató, hogy szociológiailag jobban tájékozódjon a modern dráma tanulmányozásában. Magától Lukácsról tudjuk azt is, hogy nézetei Georg Simmel és Max Weber hatása alatt voltak, s hogy a Marxhoz való igazi közeledése csak később, az első világháború folyamán következett be, s hogy ez nagyon összetett és elmentmondásos folyamat volt. Ez az út Hegel dialektikáján, valamint számos más marxista gondolkodó művein keresztül vezetett. Különösnek tűnik, hogy a Hegelhez való közeledés serkentő hatása negatív kritikai oldal felől történt, mégpedig Kierkegaard felől, aki a hegeli filozófia legelszántabb kritikusa volt. De amikor már egyszer létrejött az igazi kapcsolat a hegeli filozófiával, elkezdődött Lukács új állásfoglalása is.

Azokban az években történt ez, amikor a hegeli filozófia valóban tudott is valamit mondani az angazsált fiatal gondolkodónak, aki betelt az újkantiánus historizizmussal és életfilozófiával. Az októberi forradalom új és különös fényt vetett a történelemre. Rosa Luxemburg és Lenin művei közelebb hozták Lukácsot e fényhez. Mindemellett lehetőség nyílt arra, hogy Lukács közvetlenül részt vegyen a magyar forradalomban. Lukács teljesen magáévá tette ezt a lehetőséget, és így értékes tapasztalatokat szerzett. A végleges kiérelés korszaka azonban csak a Magyar Tanácsköztársaság bukása után kezdődött, amikor az elméleti távlatok

kapcsolatot találtak a történelmi események tapasztalatával. Ekkor elkezdtek azok a tanulmányok, amelyekből létrejött a *Történelem és osztálytudat* című könyv.

Lukács későbbi korszakának ellenére, amikor úgy tűnt, hogy a dogmatikusok nem bűnkölt gyűlölete e mű iránt úgy üldözi, mint a gonosz szellem, ez a mű teljes eszmei érettségének és marxistává válásának korszakához tartozik. Mert itt világosan látható, Lukács utólagos magyarázata nélkül is, hogy számára teljesen világos volt, hogy a német szociáldemokrácia teoretikusai Marx után lefokozták a marxizmust azzal, hogy felszínes társadalompolitikai doktrínává szűkítették le, mert nem tudták és nem is akarták megismerni a marxi filozófia alapvető elveit. Ő úgy vélte, és ezt meg is írta, hogy Lenin érdeme az, hogy kiemelte ez elvek életre keltésének és fejlesztésének a szükségességét, és hogy éppen ettől függ a marxista filozófia további fejlődése. A Marxtól a legegyszerűbb józan ész dimenziójára csökkentő Kautsky tekintélyének a háttérbe szorítása után újra nagy szükségele támadt a dialektikának. Lukácsnak éppen úgy, mint Leninnek, világos volt, hogy azok, akik a hegeli dialektikát alapjaiban nem értették meg, azok sohasem tudták Marxtól sem megérteni, különösen pedig történelemfelfogását, és ezért szükségszerűen eltévedtek a vulgármarxizmus és ökonomizmus tévútjain. Ezzel a marxizmust a polgári gondolkodásmód legalacsonyabb fokára juttatta, ami csak a fennálló dolgokra korlátozódik, mivel számára csak a parciális gondolkodás érhető el anélkül, hogy felemelkedjen a különös apológiája fölé — a totalitáshoz, az egész álláspontjához, amelyről egyedül lehetséges átfogni a történelmet és felfedezni a forradalmi elv hordozóját a történelmi eseményekben. Ebben az értelemben kapcsolódik össze Lukácsnál a gondolat és a cselekvés: a filozófia a proletariátus cselekvésével valósul meg, mely az egész termelés szubjektuma a modern társadalomban, és a világ sorsát változtatja meg. Mivel Lukács szerint a totalitás, az egész fogalma, a forradalmi elv hordozója, azzal, hogy meghatározza a tudás szubjektumát és objektumát is, ezek szerint a gyakorlatot is mint alapvető kategóriát, csak a proletariátus osztálytudatának mint a termelés szubjektumának van meg az a lehetősége, hogy felemelkedjen a társadalom történelmi mozgása tudatának teljességéig. A lét teljességéig. És ez az, ami lehetővé teszi, hogy a proletariátus a gyakorlatot forradalmivá változtassa, és hogy hatásos harcot folytasson minden osztály megszüntetéséért, és így önmagának mint osztálynak a megszüntetéséért is, abban az értelemben, ahogyan azt Marx meghirdette a Kommunista kiáltványban.

Habár Lukácsnak nem volt alkalma, hogy megismerje Marx kéziratban maradt műveit (amelyek nélkülözhetetlenek Marx filozófiai álláspontjának megismeréséhez), számára világos volt a *Tőke* és más megjelent művek olvasása után, hogy a *Tőke* nem jöhetett létre egy olyan filozófiai álláspont nélkül, melyben a gyakorlat a központi kategória, és melyben az eldologiasodás és elidegenedés fogalmának különös jelentősége van. Mert erről a filozófiai állásponttól világos lehet, hogy a polgári társadalom a totális elidegenedés és eldologiasodás társadalma lehet csak. Hogy ennek a társadalomnak a legfontosabb jelensége, alapsejtje az *áru*, úgy jelenik meg az embereknek, mint „érzéki érzékfeletti dolog”, amelyben valóságosan rejlenek az emberek közötti társadalmi viszonyok. Ez valójában azt jelenti, hogy a polgári társadalom fő templomának, a piac-

nak önálló uralkodása alatt valami rejtélyes dolog történik, és hogy az emberek közötti viszonyok titokzatosan úgy mutatkoznak meg, mint dologi viszonyok. Lukács a politikai gazdaságtan marxi kritikájának erre az oldalára mutatott rá, és ezzel felébresztette az érdeklődést a marxizmusnak arra az oldalára, amely a szociáldemokrata ideológia hatása alatt teljesen háttérbe szorult, habár kifogyhatatlan lehetőségeket tár fel a modern világ rejtélyes jelenségeinek magyarázatára.

De Lukács érdeme a marxi filozófia alapvető elveinek az életre kelésében nem volt és nem is lehetett egységesen elismert dolog. Azok, akiknek ismeretes volt a marxi filozófia termékeiny volta, mert alaposan áttanulmányozták Marx műveit, azok megértették Lukács érdemeit, míg mások, a dogmatikusok, mindent megtettek, hogy megakadályozzák azoknak az eszméknek a megerősödését, amelyeket a *Történelem és osztálytudatban* fejtett ki. Így lett Lukács korunk egyik leghivatottabb filozófusa. És amíg az egyik oldalon a csillagokig emelték és dicsérték mint a marxi filozófia megújulásának a kezdeményezőjét, a másik oldalon megkísérelték, hogy elhallgattassák és megfélemlítsék, mi több, kétségbe vonják azt a jogát, hogy marxistának nevezze magát.

Hogy milyen méreteket öltött a Lukáccsal szembeni türelmetlenség, az nyíltan megmutatkozott, amikor a *Történelem és osztálytudat* különös eszmei vitát váltott ki a hatvanas években Franciaországban. Mivel ez a mű a második világháború utáni években nagy érdeklődést keltett, mert úgy értelmezték és fogadták el, mint élő inspirációt a sztalin dogmatizmus tagadására, ezért mindenütt kifejeződött az a kívánság, hogy ezt a művet fordítsák le és kommentálják. Így történt, hogy Franciaországban Maurice Merleau-Ponty (az egyik legmélyebb filozófiai gondolkodó, aki közel állt a marxizmushoz) ennek a könyvnek egy fejezetet szentelt a maga kihívó könyvében, *A dialektika kalandjaiban*, azzal a szándékkal, hogy megmutassa, hogy a marxisták közt igen jelentős eszmei alternatívák álltak fenn és állnak fenn ma is a dogmatikus szándékokkal szemben, amelyek Sztalin ideológiai önkényuralma alatt megállították a marxista filozófia fejlődését. És mi történt? Ennek olyan hatása volt, mint egy robbanásnak, és nemcsak Franciaországban, hanem kívül is, különösen a marxista gondolkodók közt. Azonnal jöttek a reagálások is. *A dialektika kalandjaiban*, ahol feltárult a sztalin dogmatizmus meztelensége, feleletként azonnal jött az *Antimarxisták póruljárása* (Mesaventures de l'Antimarxisme) jelentős számú szerzővel (Jean Dessanti, Victor Leduc, Jean Canappa, Georges Cogniot, Henry Lefebvre, Roger Garaudy), akiket megbíztak, hogy eszmeileg likvidálják Merleau-Pontyt azért a merészségéért, hogy egyáltalán írni mert a dogmatizmusról és különösen Lukácsról és *Történelem és osztálytudat* című könyvéről. A kihívás nagy volt, és a feleletnek is nagyon kellett lennie. Ezt így is értelmezték. Mindenesetre a válasz „tömeges” volt, mert így kellett eljárni nemcsak Merleau-Ponty ellen, hanem mindenki ellen, akit Merleau-Ponty megfertőzhet. Mert Merleau-Ponty többek között ezt írta:

„... ha kritika nélkül elfogadjuk Sztalin koncepcióit a filozófiában (mint ahogy én is tettem a „Materialista ismeretelmélet” című téziseimben) mindazokkal a következményekkel, amelyek ebből származnak: a tudománynak — a genetikától a vegyészetiig, a művészetnek — a zenétől a festészetiig, ez nemcsak elméleti tévedés,

hanem azoknak a vádaknak a helyeslése is, amelyeket a hivatalos dogmák nevében mondtak ki, és amelyeknek nemzetközi jelentőséget tulajdonítottak, s ez megkönnyítette azoknak a dolgát, akik megakadályozták ezt vagy azt, hogy írjon, fessen vagy csak éljen is. Hogy ez többé ne történjék meg, szükséges, hogy közös erőfeszítést tegyünk arra, hogy nyilvánosan és határozottan felfedjük azoknak a tévedéseknek gyökereit, és hogy az új történelmi szakaszban újra megtaláljuk a marxizmus alapvető inspirációját.”

Merleau-Ponty nemcsak úgy lépett fel, mint az összes értelmes marxisták tolmácsa, hanem mint az összes progresszív gondolkodók tolmácsa is, akik megértették a marxi filozófia életre kellésének történelmi esélyét. Lukács példáját mint élő inspirációt fogadták el. De a sztalinizmus ideológiai monopolja nem volt hajlandó ezt a kezdeményezést elfogadni. Mi több, azonnal hajlandónak mutatkozott arra, hogy büntető expedíciót küldjön az arrogáns Merleau-Ponty ellen, aki azt merte tenni, hogy „kívülről” bekukkantson Sztalin dogmáinak „virágoskertjébe”, és közben olyan könyvre hivatkozzék, mint a *Történelem és osztálytudat*, amelyről biztosan hitték, hogy már régen mindenki elfelejtette. Így kezdődtek el a villámok és mennydörgések. Az ambiciózus Lefebvre, aki akkor még sokat várt a maga szerencsecsillagától, azt várva, hogy a Francia Kommunista Párt legfelsőbb vezetőségének a tagja lesz majd: mindenkinél mennydörgőbb hangon szólalt meg:

„Merleau-Ponty nemrég magára vonta a széles közvélemény figyelmét a politikai filozófiáról szóló könyvével, amelynek a címe *A dialektika kalandjai*. Ez a könyv politikai és filozófiai kritikából indul ki, amely igazi viszonyt határoz meg Merleau-Ponty filozófiája és politikája közt: neokapitalizmus, amely megújítja a »barokk kapitalizmust« (ő eszelte ki ezt a csodálatos esztétikai nevet) és egy antimarxista baloldal és a burzsoázia közt, amelyet Mendes-France újított meg. A politikai kritikának kell meghatároznia ezt a viszonyt. Ezt nem fejtette ki Merleau-Ponty, habár ez fontos tényező. Az ő politikai álláspontját más oldalról ismerjük, az ő közreműködéséből, Mendes-France lapjából, az *Express*ből. A Collège de France tekintélyes filozofiatanárának filozófiai műveiben a politikai álláspont kimondatlan maradt mint olyan, amennyiben nem azokról a rejtélyes (sibilla) formulákról és előfeltételekről van szó, amelyeket Marxtól kölcsönzött.”

De Lefebvre hangja mégiscsak mérsékelt előjáték volt abban a kórus-hadjáratban. Sokkal durvábban, kíméletlenebbül lépett fel R. Garaudy, aki még nagyravágóbb, még önteltebb volt, mint Lefebvre. Ő akkor nyíltan megírta, hogy Merleau-Ponty e könyvével feltárta a maga kettős célját: filozófiai alapot adni az antikommunizmusnak, és felmelegíteni a mendeszizmus metafizikáját. Közben emlékeztetett arra is (világos céltalán) a múltból, hogy bizonyos dokumentumok szerint bebizonyosodott, hogy Leon Blum már 1936-ban informálva volt Tuhacsevszkij és a hitleri ügynökök kapcsolatáról. Hogy még rosszabb legyen, a kapitalizmus alávaló szolgálatának vádjához, az antikommunizmus filozófiai alapjának megteremtéséhez hozzáadták még a rejtélyes megállapítást a szovjet had-

sereg parancsnokának a kapcsolatáról (se több, se kevesebb) a hitleri ügynökökkel. Mert ha az ilyen kapcsolatok az ilyen színvonalon is lehetségesek, akkor miért ne lehetne őket felfedezni egy Merleau-Ponty színvonalán!

Habár Merleau-Ponty világosan és félreérthetetlenül elhatárolta magát minden antikommunizmustól, s habár egy külön tanulmányában nagyszerűen leírta azt, hogy hová vezet az antikommunizmus, semmi sem segített rajta: az ítéletet kimondták felette, és már csak az maradt hátra, hogy végre is hajtsák.

Hogy az ítélet meggyőző legyen, a bíróság elé kellett idézni egy tekintélyes tanút is. A francia határokon túlról várták el és követelték meg, hogy adja meg a végső döfést Merleau-Pontynak azért, mert arra vete-medett, hogy a *Történelem és osztálytudatról* írjon, és hogy ezt a könyvet mint inspirációt és eszmei alternatívát emelje ki a sztalinista dogmatizmussal szemben. Lukács elfogadta a meghívást. 1955-ben levelet küldött a Francia Kommunista Párt elméleti folyóiratának, a *Cahiers du Communisme*-nek, és a világ tudomására hozta, hogy megtagadta *Történelem és osztálytudat* című könyvét, mint a maga eszmei éretlenségének a bizonyosságát, amelyet végleg meghaladott, elhagyott és elfelejtett, és amiről nem kell gondolni semmi mást, mint azt, hogy ez egy átmeneti korszak tipikus terméke minden belső ellentmondásával, eklekticizmusával és eszmei zűrzavarával. Mellesleg, Lukács ugyanebben a levélben úgy jellemezte Merleau-Ponty értékelését e könyvről, mint „legalábbis nem lojális” magatartást.

De ez még nem volt az ügy vége. Az *Arguments* című francia folyóiratban 1957-ben megjelent a *Történelem és osztálytudat* című könyv első fejezete, és 1960-ban végre megjelent a könyv teljes szövegének a fordítása is, az „átkozott marxista könyvé”, ahogyan haraggal írta Kosztasz Axelosz, mivel arra kényszerült, hogy megjelentesse Lukács új nyilvános lemondását e könyvről, amelyben csak elismételte azt, amit már előbb megírt a Merleau-Ponty elleni levélben.

Így hát korunk nagy filozófusa abba a helyzetbe került, hogy a világ közvéleménye előtt önmagát megalázza. De ezzel már csak azt mutatta meg, hogy milyen nehéz, sőt tragikus is a marxista gondolkodó helyzete a mai világban, amennyiben igazán követi Marx eszméjét, és fellázad a mindenható bürokratikus ideológia ellen. De a legrosszabb csak egy évvel ez incidens után következett be, 1956-ban Budapesten, amikor az események a történelem színpadára vitték a nagy filozófust. Ekkor mégis nyílt összetűzésbe került a sztalin dogmatizmussal, amely előtt többször vissza kellett vonulnia. És ez majdnem a deres években járó filozófus életébe került: a brutális halál árnyéka átsiklott a feje fölött, elfedve a műveiből, mindenekelőtt „átkozott marxista könyvéből”, a *Történelem és osztálytudatból* évtizedekig sugárzó fényeket.

Gyakran feltették és felteszik ma is a kérdést, hogy vajon Lukács taktikai okokból vonult-e vissza a dogmatizmus előtt, mint abban az esetben Franciaországban, és tudatosan feláldozott kisebb célokat a nagyobb érdekében, hogy később kimondja azt, amit el akart mondani (és a filozófusok gyakran megtették ezt), vagy pedig magában Lukács filozófiájában is van valami, ami árnyékot vet alapjában antidogmatikus törekvéseire?

Lukács halála után életművének az egésze azt mutatja, hogy a dogma-

tizmusnak tett engedményei mégiscsak taktikai jellegűek voltak, habár a totalitás alapvető elve Lukácsnál lehetőséget nyújt mindenféle állásfoglalásra, amennyiben a történéseket inkább a hegelii történelemfilozófia szellemében értjük, mint a marxi antropológia szellemében. Hogy ezzel a taktikával mit lehetett nyerni, és mit is nyert, és mit veszített ténylegesen, ezt a filozófia történetének kell elmondania akkor, ha majd Lukács opusát a maga teljes egészében fogja értékelni. Mindenesetre az ő filozófiája önmagában is nagyon sokat mond a marxista gondolkodó tragikus helyzetéről korunkban. Hogy ez semmiben sem izolált és véletlen jelenség, azt számtalan példa bizonyítja. Nem kell-e emlékeztetni arra, hogy mi történt azokkal, akik végrehajtották a büntetést Merleau-Ponty felett, akik akkor Lukáccsal együtt védelmezték a sztalinista dogmatizmust, és akik ezt minden lelkiismeret-furdalás nélkül tették: Lefebvre és Garaudy kívül maradtak azon a táboron, amelyet teljességében és filozófiátlanul védtek a marxista filozófia nagy kárára.